

*др Миленко Јовановић,
редовни професор Правног факултета у Крагујевцу, у пензији*

ВАНБРАЧНИ ДРУГ У СТАМБЕНИМ ОДНОСИМА

Посебну пажњу теоретичара одувек је привлачила судска пракса у споровима где се разрешење спорног односа заснива на примени норми из више закона, системски раздвојених према садржајима правних односа које регулишу, а међусобно повезаних према циљевима који се остварују у правном поретку.

У првим деценијама социјалистичке Југославије, упоредо са израштањем норми новог права, судови су имали да законито примењују и норме из ранијег грађанског правног поретка — уколико нису биле у супротности с тековинама социјалистичке револуције.

Тај период припада данас правној историји. Међутим, кратак осврт на тадашње упоредно (не)важење старог права, где су се револуцијом успостављали нови правни односи између лица у заједници живота и рада својственој породичном домаћинству, показале да се судови и данас, кад одлучују на основу норми до краја развијеног социјалистичког права, сусрећу са сличним тешкоћама кад суде о спорном односу с елементима вишедимензионалног регулисања правних односа у заједници живота корисника стана као чланова породичног домаћинства.

У првим данима нове државе, „судар новог и старог“ одражавао се, између осталог, и у револуцијом успостављеној равноправности мушкараца и жене. Судови су овде били начисто да примени ранијих норми које су фоворизовале мушке чланове породице приликом стицања, располагања и управљања имовином, као и приликом наслеђивања, стоји на путу револуционарна тековина правне једнакости полова. Ипак, раније неједнакости одржавале су се неретко у судским одлукама и даље, када би се удове и кћери, нарочито удате, одрицале права загарантованих у социјалистичком правном поретку у имовинским породичним односима и приликом наслеђивања — добровољно, у ствари традицијом изнуђено, а суд то није могао да не прихвати с обзиром на начело слободе воље странака кад је реч о (не)коришћењу имовинских и наследничких права.

Међутим, у брачним споровима, социјалистички принципи правне једнакости полова, права на плодове свога рада и недопуштености експлоатације туђег рада, уносили су се у правну свест грађана одмах по доношењу Основног закона о браку 1946. године одлукама судова по бракоразводним тужбама признавањем секундарно постављених захтева за утврђивање права на имовину коју су супрузи стекли радом у току брака.

Питање права на имовини стеченој у току брака закон је решио тако да је имовина заједничка, да удео сваког брачног друга супрузи одређују споразумно, а у случају спора да тај удео одређује суд према доприносу који је у стицању пружио сваки од брачних другова својим радом. Од тада до данас, тешкоће за суд у одређивању доприноса односе се на чисто фактичка питања утврђивања доприноса према процени свих околности под којима је рад извршен.

Овим се у имовинском спору о накнади вредности у животној брачним другова јавиле су се ускоро и у споровима о праву на плодове рада чланова породичне заједнице у сеоским домаћинствима према старешини породице, када би женидбом сина у кућу долазила снаха и, како то редовно бива, постајала један од радом најоптерећенијих чланова домаћинства.

Овде би после развода брака, одлазећи из домаћинства, према свекру као старешини домаћинства које се користило њеним радом, снаха постављала тужбене захтеве на основу њеног доприноса у стицању имовине, а и одржавању домаћинства и друге користи од тог рада. Судови су такве захтеве прихватили признавајући накнаду вредности тога рада као тражбено право по основу неоправданог богаћења које је у то време (пре доношења Закона о облигационим односима) било институт старога права.

Истим путем пробијала се у широј породици заштита рада од експлоатације у случајевима „удаје”, кад ради доцнијег закључења брака на селу „млада” долази у кућу родитеља „младожење” да за време док он служи војну обавезу домаћинство не остане без радне снаге.

Овим се у имовинском спору о накнади вредности у животној заједници унетог рада пред судом појавило екстерно питање ванбрачне заједнице, због које су неки судови овакве захтеве одбијали узимајући да тужитељица није била у радном односу, а да из ванбрачног односа, као неморалног, не могу настати никаква права, па ни право на наплату за рад на имању тужених.

Неуједначеност праксе, а и недоречности у одлукама које су у оваквим случајевима прихватале захтеве за накнаду вредности рада по аналогiji с уговором о раду, односно као тражбено право по основу неоправданог богаћења, окончани су 4. марта 1954. године Упутством Савезног врховног суда.

Упућујући судове да „се може досудити примерена накнада узевши у обзир трајање ванбрачне заједнице, врсту, количину и значај уложеног рада, имовинске и породичне прилике једне и друге стране и слично”, у време кад породични односи у ванбрачној заједници нису били уређени законом, Савезни врховни суд усмерио је судове да овакву заштиту рада од експлоатације остварују у свим споровима о доприносу ванбрачног друга, па и у случајевима кад „ванбрачни друг према коме је управљена тужба с имовинскоправним захтевима нема властите имовине, јер живи и привређује у породици и на имању свога родитеља. У таквом случају тужба се може управити и против родитеља-старешине домаћинства и власника привредног газдинства”.

Узгред речено, у социолошким истраживањима уочена су старачка домаћинства и одлазак младе радне снаге са села, где би анализа напред изнете судске праксе показала да је и правна једнакост жене у со-

цијалистичком друштву један од узрока распада већих породичних домаћинства која су, до пред крај прошлог века као породичне задруге црпље своју снагу управо из обесправљености жене у стицању тзв. приновка, имовине стечене радом одраслих чланова домаћинства. Нешто од ове прошлости јавило се у отпору тужених, кад би указивали да снаха „није дошла да буде ортак”. Карактеристично је да оваквих спорова данас нема пред судовима, а да су старачка домаћинства добила размере друштвене појаве.

У осврту на овај фрагмент историје нашег правосуђа, треба додати да је Врховни суд Народне Републике Србије (пресуда Гж 770/52 објављена под бројем 212 *Збирке одлука врховних судова*, Београд, 1954) пре Упутства Савезног врховног суда стао на становиште да „у погледу стечене имовине током ванбрачног живота, ванбрачна жена која је имала удела у стицању имовине на име свог ванбрачног мужа, а и обратно, има тражбено право”. Међутим, у истој одлуци даље, за ствари стечене за заједничку личну употребу речено је да се „претпоставља да су стечене на раван део за ванбрачну жену и ванбрачног мужа и на њима имају обоје стварно право”(1).

Овде треба применити да у време кад је одбачен концепт старог права да из ванбрачне заједнице, као неморалне, не могу настати никаква права, Врховни суд НР Србије код стицања током ванбрачног живота ванбрачној жени признаје у стеченој имовини удео као и у стицању имовине током брачне заједнице, али као тражбено а не стварно право, док опет у стицању ствари за заједничку употребу ванбрачној жени признаје стварно право и то на раван део са ванбрачним мужем, иако у брачној заједници супрузи и овде имају удео сразмерно радном доприносу.

Ово одступање од аналогije с одредбама тадашњег Основног закона о браку признавањем ванбрачном другом тражбеног права није посебно образложено, а признање стварног права на стварима заједничке личне употребе на раван део образложено је волунтаристички: „претпоставља се”.

Некадашње тешкоће у суђењу о правима из облигационих и стварноправних односа ванбрачних другова у периоду ослобађања друштвене свести од реликата старог права, јављају се у савременој судској пракси у споровима о правима из стамбених односа ванбрачних другова.

Законом о стамбеним односима СР Србије (пречишћен текст објављен у „Службеном гласнику Србије” број 9/1985) прописано је у члану 9. *став 1.* да се корисником стана сматрају: носилац станарског права и чланови његовог породичног домаћинства који заједно с њим станују, као и лица која су престала да буду чланови тог домаћинства, а остала су у истом стану; *став 2.* члановима породичног домаћинства сматрају се: брачни друг, деца рођена у браку, ван брака, или усвојена, пасторчад и унучад без родитеља, родитељи (отац, мајка, очух, маћеха и усвојилац), браћа и сестре и лица која је носилац станарског права дужан по закону да издржава или су та лица дужна по закону да издржавају носилаца станарског права, а која с њим заједно станује; и *став 3.* ако после смр-

(1) Судска пракса тог времена потпуније је изнета у приказу: *Имовински спорови по основу рада у брачној и ванбрачној заједници*, „Анали Правног факултета”, Београд, април—јуни 1955.

ти носиоца станарског права у стану није остао ниједан члан његовог породичног домаћинства, а остало је лице које је престало да буде члан породичног домаћинства носиоца станарског права, то лице стиче својство члана породичног домаћинства ако је дуже време непрекидно живело заједно са њим у стану.

Цео текст члана 9. Закона о стамбеним односима изнет је да се већ у прилазу схвати како ванбрачном другом нимало није лако да види себе као законитог корисника стана у коме живи у ванбрачној заједници са носиоцем станарског права.

У члану 9, а ни у осталом тексту Закона о стамбеним односима, ванбрачни друг се не помиње, а заједничко становање ванбрачних другова основна је карактеристика ванбрачне заједнице. Наиме, Закон о браку и породичним односима СР Србије, у општим одредбама о породици, ванбрачну заједницу види у „заједници живота” мушкарца и жене кад није заснована као брачна заједница и изједначава је са брачном заједницом у погледу права на међусобно издржавање, а и у другим имовинско-правним односима, под условима и на начин прописаним законом (члан 16. став 1).

Томе доследно, за имовину стечену радом мушкарца и жене у ванбрачној заједници прописано је (члан 338) да је њихова заједничка имовина као што је то прописано и за радом стечену имовину брачних другова (члан 321, став 1), а и на имовинске односе ванбрачних другова сходно се примењују одредбе овог закона о деоби заједничке имовине брачних другова (члан 339).

Међутим, у прописима шестог дела Закона о браку и породичним односима, у издржавању, начелно изједначавање ванбрачне заједнице са брачном није успостављено под једнаким условима. У члану 293, став 1. праву ванбрачног друга на издржавање постављени су прво исти услови као и код права на издржавање у брачној заједници у члану 287, став 1, то јест, да ванбрачни друг „нема довољно средстава за издржавање, неспособан је за рад или се не може запослити”, с тим да ово право остварује „сразмерно могућностима” свог ванбрачног друга, а затим су у даљем тексту члана 293, став 1. праву ванбрачног друга на издржавање постављени и посебни услови: „ако је заједница трајала дуже времена или ако је краће трајала, а (ванбрачни другови) имају заједничку децу, односно дете”.

Гледајући сада у текст става 1. и 2, члана 9. Закона о стамбеним односима, ванбрачни друг може бити законити корисник стана кад у стану живи са ванбрачним другом који је носилац станарског права и члан је његовог породичног домаћинства као лице које је носилац станарског права дужан да издржава или као лице дужно по закону да издржава носиоца станарског права.

Одлуке објављене у билтенима судске праксе на подручју Врховног суда Србије, у споровима о станарском праву ванбрачног друга по основу законске обавезе издржавања, показују како ни суду није лако да у образложењу одлуке отклони нејасности примене одредаба о „обавези издржавања” ванбрачног друга по Закону о браку и породичним односима на „дужности издржавања” којима се стиче својство члана породичног домаћинства који се сматра корисником стана по Закону о стамбеним односима.

У једном таквом спору, у жалби против првостепене пресуде, тужена је навела да је у стану, који је пок. М. добио од тужиоца, у ванбрачној заједници живела са пок. М. дуже од 15 година, те да се има сматрати да је у смислу члана 9. Закона о стамбеним односима корисник стана и да после смрти М. као носиоца станарског права има право да настави да користи стан.

Другостепени суд је нашао да „овај навод жалбе није основан јер, у смислу чл. 19. поменутог Закона, корисник може да настави да користи стан и после смрти носиоца станарског права под условима које предвиђа поменути закон. У члану 9. поменутог Закона предвиђено је ко се сматра чланом домаћинства и ко има право да настави да користи стан. Тужена је била ванбрачна жена пок. М. и није спорно да је запослена, као што је био и пок. М. те, на основу члана 293. Закона о браку (изостављено: и породичним односима) није стекла право да тражи издржавање од пок. М., нити он од ње — што значи да у смислу чл. 9, ст. 2. Закона о стамбеним односима, она нема право да настави да користи стан, како је и првостепени суд закључио у свом образложењу”. (Окружни суд у Чачку, Гж. 182/86, од 11. фебруара 1986. године — *Билтен судске праксе*, април-јуни 1986. године, Врховни суд Србије).

Критичким испитивањем ове одлуке већ у почетку уочава се непрецизност у позивању на члан 19. Закона о стамбеним односима. За решење спорног односа о коме суд расправља релевантан је став 2, члана 19. који би могао бити основ да тужена трајно користи стан после смрти пок. М. као носиоца станарског права под условом да је члан његовог породичног домаћинства.

Суд се даље позива на члан 9. истог Закона, али и овде непрецизно, јер не указује на став 2. који одређује ко се сматра чланом породичног домаћинства; уз то, позива се и нетачно, јер овај члан ни у једном од своја три става не одређује „ко има право да настави са коришћењем стана”, него у ставу 3. предвиђа специфичну ситуацију, кад лице које је престало да буде члан породичног домаћинства стиче то својство после смрти носиоца станарског права.

Не износећи претходно да се према ставу 2, члана 9. Закона о стамбеним односима чланом породичног домаћинства сматра и лице које је носилац станарског права дужан по закону да издржава као и лице дужно по закону да издржава носиоца станарског права, суд указује да је тужена била ванбрачна жена пок. М. и да није спорно да је запослена, као што је био и пок. М., па на основу члана 293. Закона о браку и породичним односима закључује да тужена није стекла право да тражи издржавање од пок. М. и да у смислу члана 9, став 2. Закона о стамбеним односима нема право да настави да користи стан.

Овако недоречено, без логичног повезивања садржаја и њиховог смисла у одредбама о „обавези издржавања” и „дужности издржавања” у текстовима два закона, образложење судске одлуке у овом спору не даје јасне разлоге због којих тужена губи спор, па стога ова одлука није била погодна за објављивање у публикацији намењеној у првом реду правницима-практичарима у правосудју.

Мане образложења одразиле су се и у сентенци изнад одлуке: *Ванбрачни друг носиоца станарског права после његове смрти стиче право да настави с коришћењем стана, ако би имао право на издржавање, где недостаје: према носиоцу станарског права или овај према њему.*

Треба додати да Коментар Закона о стамбеним односима „Службени лист СФРЈ” Београд, друго издање, 1985 стр. 47) супротно разлoзима овде посматране одлуке суда узима да се „сада ванбрачни друг не сматра чланом домаћинства, јер се на њега не односи последњи део текста став 2, члана 9. Закона о стамбеним односима, где се спомиње обавеза издржавања”. У теоријским радовима засада нема разјашњавања положаја ванбрачног друга у стану према пречишћеном тексту Закона о стамбеним односима.

Према оном што је из образложења посматране одлуке као нетачно отклоњено и чиме је оно допуњено, суд је у овом спору одлучио правилно. Туженој одиста не припада право из члана 19, став 2. Закона о стамбеним односима да као корисник стана у коме је становала у ванбрачној заједници са пок. М. као носиоцем станарског права тај стан трајно користи и после смрти пок. М. У њиховој ванбрачној заједници није постојао први од законом постављених услова за издржавање ванбрачног друга — да нема довољно средстава за издужавање.

На чињеницу да је тужена у ванбрачној заједници живела дуже од 15 година, образложење посматране одлуке не реагира, иако је судска пракса у решавању спорног односа. Конкретно, требало је одвде у образа сматрала чланом породичног домаћинства, ако је заједница живота и економска заједница трајала дуго година.

Овде треба приметити да би судови, примењујући норме које у развиту права замењују раније, требало да имају у виду шта је раније урасло у правну свест грађана и да због тога, у прво време примене новелираних норми, објашњавају новине у развоју права, када се у иступању странака јавља до недавно важећа регулатива и на њој заснована пракса у решавању спорног односа. Конкретно, требало је овде у образложењу рећи да ванбрачна заједница, ма колико да траје, *сама собом* не производи никаква дејства у Закону о стамбеним односима.

Још једна одлука (у *Билтену судске праксе*, јануар—март 1987, Врховни суд Србије, Рев. 285/87 од 17. фебруара 1987) у спору о праву ванбрачног друга да настави са коришћењем стана умрлог носиоца станарског права у складу са чланом 19, став 2. Закона о стамбеним односима, у образложењу полази од члана 9. истог Закона и узима да је ванбрачни друг члан породичног домаћинства носиоца станарског права, ако је у смислу члана 293, став 1. Закона о браку и породичним односима носилац станарског права био дужан да га издржава или је он био дужан да издржава носиоца станарског права.

У погледу услова које став 1, члана 293. Закона о браку и породичним односима поставља да би постојала дужност издржавања, суд налази да „и ванбрачни друг има право на издржавање од ванбрачног друга, ако је њихова заједница живота трајала дуже времена, или ако је краће трајала, а имају заједничку децу, односно дете”, али не помиње и примарне услове да ово право припада ванбрачном другом који „нема довољно средстава за издржавање, неспособан је за рад или се не може заплити”.

Суд даље указује на одредбе члана 293, став 3, 288, став 3. и 315, став 1. према којима се „издржавање може дати и плаћањем новчаног износа и примањем издржавања лица ради издржавања, остављањем имовине издржаваном лицу на коришћење, или на други начин”.

Примењујући ове одредбе Закона о браку и породичним односима на утврбене чињенице „да је ванбрачна заједница трајала више година и да је ванбрачни друг умрлом носиоцу станарског права помагао на тај начин што га је неговао и лечио, старао се о свим његовим потребама и пружао му сву помоћ, која му је као тешком болеснику била неопходна”, суд закључује да се ванбрачни друг умрлог носиоца станарског права у овом случају „има сматрати чланом његовог породичног домаћинства у складу са чл. 9, ст. 2. Закона о стамбеним односима, због чега има право да настави са коришћењем стана умрлог носиоца станарског права у складу са чл. 19. истог Закона.

Чињенице о нези, лечењу и помоћи која је носиоцу станарског права као тешком болеснику била потребна, а и старање о свим његовим потребама (у сентенци изнад одлуке ове чињенице узете су као „допринос” издржавању) могле би применом члана 293. Закона о браку и породичним односима евентуалне бити релевантне као начин споразумом договореног издржавања или прећутног учешћа у издржавању, ако је ванбрачна заједница престала и тужба за издржавање поднета у року од годину дана од престанка заједнице живота, и то управо у вези с овим роком, а и под условом да су претпоставке за издржавање настале пре престанка заједнице. Очигледно је да нега, лечење и помоћ не могу бити узети као „други начин” испуњавања обавезе издржавања по аналогiji са чланом 293, став 3, пошто заједница до смрти носиоца станарског права није престала нити је тужба за издржавање поднета.

Па ипак, и у овом спору, рекло би се, суд је одлучио правилно. Чињенице о помоћи коју је носиоцу станарског права пружао ванбрачни друг упућивале су да се „дужност издржавања” у члану 9, став 2. сагледа у светлу општих одредаба Закона о браку и породичним односима, где је, у члану 16, ванбрачна заједница изједначена са брачном у погледу „права на међусобно издржавање”, а у ставу 3, члана 18. о обавези издржавања речено да се заснива на начелима узајамности и солидарности.

Штавише, према ставу 2, члана 18. друштвена заједница настоји да се начела узајамности и солидарности развијају у остваривању међусобних породичних права и обавеза опште узев, а према ставу 1. овог члана, друштвена заједница подстиче и изграђивање хумане личности у породици.

Тада у Закону о стамбеним односима термин „дужан по закону да издржава” може да има шире значење од обавезе издржавања као тражбеног права у посебним одредбама шестог дела Закона о браку и породичним односима. Тада није реч о облигационо-правном односу законског издржавања које ванбрачни друг после престанка заједнице живота остварује према бившем ванбрачном другом, него о остваривању права на становање као субјективном праву које се заснива и на потреби за станом и које је друштвено признато уз носиоца станарског права и члановима његовог домаћинства (2).

У конкретном случају, хумани однос испољен у нези и помоћи болесном ванбрачном другом на крају дуге животне заједнице изједначава ванбрачног са брачним другом и оправдава да и ванбрачном другом буде признато својство члана породичног домаћинства носиоца станарског пра-

(2) О обележјима и правној природи станарског права в.: Др Обрен Станковић — др Миодраг Орлић, *Стварно право*, треће издање, „Научна књига”, Београд, 1986, стр. 477—490, 538.

ва, а затим и право да у складу са чланом 19, став 2. Закона о стамбеним односима трајно користи стан и после смрти носиоца станарског права. Заснована на овим принципима хуманости, узајамности и солидарности у породичном домаћинству, објављена судска одлука може се прихватити као законито решење конкретног спора, ако овакво њено образложење издржи проверу теорије.

У прилогу гледишта да је међусобно издржавање ванбрачних другова првенствено морална дужност која друштвеном заштитом прелази у домен правне принуде ако се не испуњава добровољно, говори и став 4, члана 293. Закона о браку и породичним односима, где је суду остављено да одбије захтев за издржавање ако издржавање тражи ванбрачни друг који се без озбиљног повода од стране другог ванбрачног друга грубо или недолично понашао у ванбрачној заједници, ако је злонамерно или без оправданог разлога напустио заједницу живота или ако би његов захтев представљао очигледну неправду за другог ванбрачног друга. Ово је у идентичном тексту речено пре тога и у члану 288, став 4. ако издржавање тражи брачни друг (3).

Поводећи се за реалностима живота, јудикатура овде може да види тенденцију законодавца ка већој слободи избора облика заједнице мушкарца и жене те да ванбрачног друга уводи у чланове породичног домаћинства и кад за то не постоје стриктни услови међусобне обавезе издржавања, али се међусобни односи ванбрачних другова по њиховој хуманости, узајамности и солидарности, не разликују од таквих односа у брачној заједници.

Оваква пракса у стамбеним споровима свакако ће у правној науци бити испитана и с обзиром на до сада неотклоњену оскудицу станова, због које је станарско право управо и ограничено на чланове домаћинства изричито предвиђене у члану 9, став 2. Закона о стамбеним односима. Ради тога постоје и друга ограничења па и у члану 19. истог Закона, кад је реч о коришћењу стана од стране чланова породичног домаћинства после смрти носиоца станарског права.

У теоријском проучавању разлога ових ограничења, имаће се свакако у виду да проширивање појма дужности издржавања ванбрачних другова изван Законом о браку и породичним односима одребених услова под којима се издржавање ванбрачног друга тужбом остварује, доноси правну несигурност даваоцима друштвеног стана на коришћење, јер као странке у стамбеном спору не могу знати шта ће суд одлучити, ако исход спора зависи од екстензивног тумачења дужности издржавања.

Тим поводом се правној науци намећу и фундаментална питања од значаја за поштовање уставности и законитости у тумачењу правних норми од стране судства и управе.

(3) О издржавању ванбрачног друга и разликама између брачне и ванбрачне породице в.: Др Марко Младеновић, *Породично право у Југославији*, друго издање, „Привредни преглед“, Београд, 1984, стр. 558—559, 55—58.